

ԹԱՄԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

**ԿՈՆՍՏԱՆԴԻՆ ՄԵԼԻՔ-
ՇԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ
(ՏՄԲԼԱԶԻ ԽԱՉԱՆ)
1857-1940**

ԿՅԱՆՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾԸ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

(THE UNIVERSITY OF CHICAGO)

1857-1840

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Աշխատությունը նվիրված է XIX դարի վերջի և XX դարի առաջին տասնամյակների հայ մշակույթի աչքի ընկնող գործիչներից մեկի՝ Կոնստանդին Կարապետի Մելիք-Շահնազարյանի (Տմրլաջի խաչան) կյանքին ու գործին:

Կ. Մելիք-Շահնազարյանը ցայսօր հայ գրականության, ինչպես նաև բանագիտության պատմության մեջ չի արժանացել պատշաճ ուշադրության: Նրա վաստակը նշանակալից է և՛ արևելահայ երգիծական գրականության, և՛ ժողովրդագիտության, և՛ մանկավարժության ու մանկագրության, և՛ մասնավորապես մեր հանրային հիշողությունը արթուն պահելու գործում: Կ. Մելիք-Շահնազարյանի ստեղծագործությունը կարևորվում է նկարագրվող և ներկայացվող դեպքերի, իրադարձությունների՝ մեր ժամանակների հետ ունեցած աղերսներով:

Մելիք-Շահնազարյանի գրական-հասարակական, ընդհանրապես, ժողովրդագիտական գործունեության թափանցիկ ուսումնասիրությունը լույս է սփռում XIX դարի 80-90-ական թվականներին արցախահայության հասարակական-քաղաքական, սոցիալ-կենցաղային հարաբերությունների վրա:

Ուսումնասիրության նյութը, անշուշտ, ծավալուն է: Դա ստիպել է մեզ զիտակցաբար խույս տալ որոշ հարցերի մեջ մանրամասն խորանալուց, նեղ պատմագիտական խնդիրների վերլուծությունից՝ հիմնական շեշտը դնելով XIX դարի վերջին քառորդի Արցախ պատմագագահական շրջանի և հատկապես Շուշիի իրական-հրապարակային կյանքի ու Կ. Մելիք-Շահնազարյանի ստեղծագործությունների առնչությունների քննության վրա:

Սույն հետազոտության գլխավոր խնդիրն է հնարավորին չափ ուսումնասիրել, լուսարանել և շրջանառության մեջ դնել արխիվային նյու-

թերում, վավերագրերում, հիշողություններում, ժամանակի պարբերական մամուլում պահպանված տեղեկությունները, որոնք ուղղակիորեն առնչվում են Կ. Մելիք-Շահնազարյանի գործունեությանը: Բացի այդ, հետամուտ ենք եղել նորահայտ նյութերի հիման վրա պատասխանել այն հարցերին, որոնք վերաբերում են տվյալ պատմական ժամանակահատվածում Արցախն ու Շուշին խորհրդանշող «Թոփխանա» հրապարակում արժարժվող թեմաներին:

Աշխատության մեջ ուսումնասիրված հիմնախնդիրների բացահայտման համար հիմք են ծառայել արդի հայ ընդհանրագիտության, բանասիրության և գրականագիտության մեջ ընդունված տեսական-մեթոդական սկզբունքները:

Հետազոտության համար հիմք են ծառայել Կ. Մելիք-Շահնազարյանի Ղարաբաղի բարբառով գրված «Ձուռնա-Տմբլա» Ա, Բ ժողովածուները, հավաքած ժողովրդագիտական նյութերը, թարգմանությունները, ինչպես նաև գյուղատնտեսական բնույթի հոդվածներն ու աշխատությունները:

XIX դ. 80-90-ական թվականներին Արցախ պատմաագագրական շրջանի հասարակական հարաբերությունների քննությունը հիմնականում կատարվել է «Ձուռնա-Տմբլա» ժողովածուներում գետեղված սոցիալ-քաղաքական, ընտանեկան-կենցաղային ֆելիետոնների վերլուծությամբ:

Ուսումնասիրության համար ուղեցույց են ծառայել հայ ժողովրդական բանահյուսության հմուտ հետազոտող ու տեսաբան ակադեմիկոս Ա. Ղանալանյանի «Դրվագներ հայ բանագիտության պատմության» և այլ աշխատությունները, որոնցում ներկայացվում է հայ բանագիտության զարգացման պատմական ուրվագիծը:

Ուսումնասիրվող նյութին առնչվող՝ Արցախի շրջաններից մեկի՝ Վարանդայի պատմական անցյալի ազգագրության ու բանահյուսության մասին հարուստ տեղեկություններ են պահպանվել բազմավաստակ հայագետ Եր. Լալայանի հիմնադրած «Ազգագրական հանդեսի» էջերում:

Ուշագրավ ու արժեքավոր են ականավոր հայագետ, ակադեմիկոս Գ. Ղավանցյանի եզրակացությունները, որոնց նա հանգել է իր հետազոտություններում և բազմավաստակ ազգագրագետ Ատ. Լիսիցյանի՝ քննվող ժամանակահատվածին վերաբերող դիտարկումները «Լեռնային Ղարաբաղի հայերի» մասին: Այս ուսումնասիրություններն արժեքավոր են Արցախին վերաբերող բազմակողմանի տեղեկությունների առատությամբ, մանրակրկիտ քննությամբ և գիտական վերլուծությամբ: Մեզ հետաքրքրող հարցերի մասին կաբևոր աեղեկություններ է պարունակում Լեոյի «Պատմություն

Ղարաբաղի Հայոց թեմական. հոգևոր դպրոցի» աշխատությունը:

Ուսումնասիրության ժողովրդագիտական բաժնին վերաբերող արժեքավոր աշխատություններ է հրապարակել վաստակաշատ բանագետ Ա. Հարությունյանը («Անեծքի և օրինանքի ժանրը հայ բանահյուսության մեջ», «Հայ ժողովրդական հանելուկներ» և այլն): Իսկ բանահավաք Մ.Ս. Գրիգորյան-Սպանդարյանի «Լեռնային Ղարաբաղի բանահյուսությունը» ժողովածուն և Հայ ժողովրդական հեքիաթների գիտական հրատարակության VI հատորը ընդլայնում են հայկական ազգագրական մի խոշոր շրջանի՝ Արցախի բանահյուսության պատկերը, որից օգտագործել ենք համեմատության առումով մեզ հետաքրքրող բանահյուսական մոտիվները:

Աշխատության շարադրանքում օգտվել ենք նաև Աարնե-Թոմվսոնի հեքիաթային տիպերի միջազգային համացույցից, նշանավոր գիտնականներ Վ. Յա. Պրոպի, Դ. Սադովնիկովի, Ա Լոսևի և Պ. Լաֆարգի՝ բանագիտության ընդգնացման վերաբերող տեսակետներից:

Մեծ է Ն. Թահմիզյանի «Երաժշտությունը հայկական Կիլիկիայում». Ա. Քոչարյանի «Армянская народная музыка» և «Современные народные музыкальные инструменты Армении» (рукопись) աշխատությունների դերը Տմբլաչի խաչանի «Ձուռնա-Տմբլայի» ընտրությունը հայ ժողովրդի երաժշտակատարողական մտածողության յուրահատկությամբ մեկնաբանելու հարցում:

Ընդհանուր և մասնագիտական գրականությունից գատ օգտագործել ենք ձեռագիր աղբյուրներ, հիմնականում՝ Հայաստանի Ե. Չալենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսական արխիվը, Մ. Աաշտոցի անվան Մատենադարանի հատուկ ֆոնդերում պահվող համապատասխան նյութերը և ժամանակի պարբերական մամուլը («Մշակ», «Նորք», «Ազգագրական հանդես», «Աղբյուր», «Տարագ», «Հանդես ամսօրյա», «Նոր-Ղար»,

«Սուրհանդակ», «Անկախ մամուլ», «Գրական թերթ») և այլն:

Աշխատության գիտական նորույթն այն է, որ նախ՝ առաջին ամրողական ուսումնասիրությունն է՝ նվիրված XIX դ. վերջի և XX դ. առաջին տասնամյակների հայ մշակույթի նշանավոր գործիչ Կ.Կ. Մելիք-Շահնազարյանի կյանքին ու հանրային, գրական, լրատվական, ժողովրդագիտական գործունեությանը և երկրորդ՝ առաջին անգամ ներկայացվում են Արցախում հայտնի «Թովիսանա» հրապարակում արժանավոր թեմաների արտացոլման գեղարվեստական եղանակները, «Ջուռնա-Տմրլայի» այլարանությունն ու լրագրությանը և վերոհիշյալ գործիքների էթնոմշակութային գործառույթն ու հասարակական դերը:

Նախորդ շրջանում, անվերապահորեն, այս թեմային վերաբերող գիտական հրապարակումներ չկան՝ լրացառությամբ մարգարին «Խորհրդային Ղարարաղ» թերթում Տմրլայի Խաչանի մահվան որոշ տարելիցներին նվիրված հիշատակոյն հոսքի:

Ուսումնասիրության միջոցով գիտական շրջանառության մեջ են դրվում արխիվային նյութեր, վավերագրեր, լրատվական նոր ձեռագիր նմուշներ, որոնք անցյալում կամ անտեսվել են, կամ չեն արժանացել պատշաճ ուշադրության: Դրանով էլ պայմանավորված է աշխատության հայագիտական, ժողովրդագիտական արժեքը: Աշխատությունը կարող է օգտակար լինել լրատվական, մշակութաբանների, լրատվական ֆակուլտետում սովորող ուսանողներին:

Աշխատությունը ռադկացած է ներածությունից, չորս գլխից և եզրակացություններից, կցված է ձեռագիր աղբյուրների, օգտագործված գրականության և մամուլի ցանկը, «Ջուռնա-Տմրլա» Ա, Բ ժողովածուների լրագրառային լրագրի լրագրական լրագրանը, հակործ` Ղարարաղի լրագրառի առանձնահատկությունների մասին, աղբյուրների և տեղանունների համառոտագրությունը, Կ. Մելիք-Շահնազարյանի երկերի մատենագիտությունը, Կ. Մելիք-Շահնազարյանի տոհմաճյուղը:

Առաջին գլխում արխիվային վավերագրերի և տպագիր աղբյուրների հիման վրա ուսումնասիրված է ու գնահատված մասնագիտությամբ գյուղատնտես գրողի կյանքն ու մանկավարժական, գյուղատնտեսական, հանրային գործունեությունը, երկրորդ գլխում հանգամանորեն քննված է «Թովիսանա» հրապարակը, որպես արցախահայերի մտավոր ու տնտեսական կյանքի կենտրոն, այնտեղ իշխող հասարակական-քաղաքական հարաբերությունների արտացոլման գեղարվեստական եղանակները, ինչպես նաև Ջուռնա-Տմրլա նվագախմբերով կենցաղավարված համակարգը: Երրորդ գլխում լրագրահայտված է Կ. Մելիք-Շահնազարյանի ստեղծած երգիծական, մանկական ու թարգմանական գրականության գեղարվեստական ու ճանաչողական արժեքը, իսկ չորրորդում՝ նրա ժողովրդագիտական գործունեությունը: